

Szociális földprogramok¹

NKFP alprogramunkban nemcsak a szociális földprogramos résztvevőket kutattuk, hanem megvizsgáltuk a földprogramot működtető (zömmel kis) települések szociálpolitikai jellemzőit, azt a helyi társadalmi és szervezeti, települési környezetet (hálózatot), amelyre építhetnek a konkrét szociálpolitikai feladat ellátásakor.

A működtetői kérdőív szerkezeti felépítése során különösen ügyeltünk arra, hogy a program hatásossága, hatékonysága kérdéskörök összevethetőek legyenek a kedvezményezettek véleményével. A kérdőívet postai úton juttattuk el az önkormányzatokhoz. A kitöltött kérdőívet a településeken dolgozó hallgatók, mint kérdezőbiztosok – növelve az önkormányzatok kérdőívek visszaérkezési arányát – a lakossági kérdezés során személyesen „szerezték meg” az önkormányzatoktól. Adatbázisunk szerint működtetői kötelezettséggel 210 település rendelkezett. Az összes település többszöri (személyes, telefon és levél) megkeresése után 199 kitöltött, működtetői kérdőívvel (vagyis 95 százalékos visszaérkezési aránnyal!) rendelkezünk².

A tanulmányban az eredményeket több alkalommal százfokozatú skálán közöljük. Ennek az értékei értékei minden esetben csak az értékelhető válaszokra vonatkoznak, a következők szerint: a százas érték azt jelenti, ha minden válaszoló a maximális, nulla, ha a minimális pontszámot adná. Az ilyen százfokozatú skálákon az ötven pont alatti érték negatív véleményt (bizalmatlanságot, ellenszenvet), míg az ötven pont feletti érték pozitív véleményt (bizalmat, rokonszenvet) jelez.

Feltételezve azt, hogy a szakmai kérdőív a kitöltésre legilletékesebb kezébe került³ azt állapíthatjuk meg, hogy a földprogram főként **az önkormányzati szociálpolitikai ellátó-**

¹ Ebben a munkában utalunk a **Szoboszlai Zsolt** (NKFP alprogram témavezetője) és munkatársai által 2002-ben végzett lakossági felmérésre, illetve az 1997-ben, illetve 2000, 2001-ben végzett működtetői kutatás adataira.

² A programban a vizsgálat időpontjában (2002) tájegységből, régióból szerepelnek települések: Dunántúl (62 db) Alföld (56 db), Észak-Magyarország (80 db). Baranya (17 db), Somogy (1 db), Tolna (8 db), Zala (37 db) megyét a dunántúli régióhoz, Békés (5 db), Hajdú-Bihar (9 db), Jász-Nagykun-Szolnok (7 db) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (35 db) megyét az Alföldhöz, Nógrád (20 db) és Borsod-Abaúj-Zemplén (60 db) megyét Észak-Magyarországhoz soroltuk. Ilyen területi felosztást alkalmaztunk a kedvezményezettek körének elemzésekor is.

³ Ezért nevezzük az általunk alkalmazott felmérés-profilat prominencia felmérésnek. A prominencia latin kifejezés, főnévként valaminek a kiemelkedését (esetünkben bizonyos társadalmi csoportokét) jelenti. A prominencia vizsgálatok módszertana lényegében hasonló a különböző célcsoport-felmérésekéhez, amikor nem a „tömegközönséget”, vizsgáljuk, hanem a helyi társadalom vezető pozícióiban lévő „vélemény elitet”. A hipotézisünk az, hogy egy-egy társadalom, térség vagy szakpolitika innovációjának, fejlődésének kulcsemberei az adott társadalmi csoport vagy térség, illetve a fontosabb települések prominens személyiségei.

rendszer szélesítésére szolgál hazánkban. A szociális földprogramok kistelepülési lehetőségeit, a szociálpolitikai hálót jól mutatja az, hogy a kérdőív kitöltőjének foglalkozása többségében az önkormányzati szférához kötődik. Leginkább polgármesterek és szociálpolitikai előadók, jegyzők a helyi gesztorai a programnak, de előfordul közöttük a cigány kisebbségi önkormányzat vezetője, családsegítő és falugondnok is.

A földprogramos kompetenciák a fentiekből adódóan főként az igazgatási profilú foglalkozásokra tartoz(hat)nak, de erős a gazdasági szemlélet is (pénztáros, adóügyi előadó, gazdálkodási előadó, ügyvezető igazgató foglalkozások mutatják ezt) a földprogramos „felelősök” körében. A szociális szakmacsoportba tartozó kérdőív-kitöltők viszont meglehetősen alulreprezentáltak mintánkban, amelynek oka egyrészt az adott humán erőforrás (felsőfokú szociális végzettségűek) hiánya, másrészt a szociális ellátórendszer gyér kiépültsége, valamint (az előzőekből adódóan) a szociális tevékenység igazgatáshoz, ügyintézéshez kapcsolódó kezelése a vizsgált településeken⁴.

A helyi társadalompolitika környezete

Társadalomföldrajzi megközelítések

A földprogramos települések kétharmada egy nagyobb település (főként kistérségi központok) vonzáskörzetéhez tartozik. Az Európai Uniók pénzek allokációjában lehet fontos társadalmi tény az, hogy a földprogramos települések közel felével létezik rendszeres pályázati kapcsolata a térségi vonzásközpont szereppel felruházott településeknek. A közös pályázatok témái között főként a foglalkoztatási szintet emelő, valamint az infrastrukturális fejlesztéseket érintő elképzeléseket találjuk (összesen 96 említés). Az előbbit főként a keleti régióban, az utóbbit pedig a Dunántúlon regisztráltuk.

Megleően alacsony viszont a humán erőforrás fejlesztését célzó és a szociális témájú, valamint az agrárfejlesztési, illetve turisztikai profilú közös pályázatok száma (összesen 41 említés).

A földprogramos települések potenciális erőforrásaihoz képest az informatikai célú közös pályázatok relatíve magas említési száma (19 db) az információs-társadalom fejlesztésekhez kapcsolódó gyorsabb felzárkózási törekvésekhez (is) kapcsolódhat.

A humán fejlesztést célzó közös pályázatok alacsony arányára utalhatunk vissza akkor, amikor azt olvassuk az adatokból, hogy a pályázat előkészítése során a minta alig tizedében volt arról szó, hogy közösen a szomszéd településekkel nyújtsák be a szociális földprogramos pályázatot. A közös pályázathoz a válaszadók szerint egyforma önkormányzati hozzáállás kell (100 fokozatú skála átlaga 74 pont).

⁴ A szociális földprogramos településen ugyanis alig 85 település (főként Észak-Magyarországon és az 1000 főnél nagyobb településeken) jelezte azt, hogy van kapcsolat a földprogramnak a szociális ellátórendszer más helyi szereplőivel. Közel ugyanennyi település (főként a 400 főnél alacsonyabb népességűek) jelezte azt, hogy nincs más szociális intézmény a településen.

Ezt a habitust az 1000 fő feletti népességgel rendelkező települések – valószínűleg a számukra adódó egyéb lehetőségek miatt – kevésbé tartják fontosnak (100 fokozatú skála átlaga 68 pont), mint a 400 fős lélekszámnál kisebb lokalitások (100 fokozatú skála átlaga 79 pont). Az Alföldön az önkormányzatok hozzáállása (a minta egészéhez képest) kevésbé tűnik fontosnak (100 fokozatú skála átlaga 69 pont). A szomszéd településeken lévő „témára érzékeny személyiség” és az azonos szociális háttér minden vizsgált kategóriában fontos (100 fokozatú skála átlaga 72, illetve 70 pont). Mindezek mellett fontosak a településközi tradicionális kapcsolatok (100 fokozatú skála átlaga 64 pont)⁵.

A földprogramos települések nagyságát az ott élők számával összevetve azt látjuk, hogy a települések kétharmadának lélekszáma maximum 1000 fő (ezen belül igen magas a 400 fő alatti igazán aprófalvak aránya is⁶).

A belső periféria létből is következő **jövőkép-hiányt**, illetve az aspirációs törekvések elmaradását jól mutatja az a települési adat, amely szerint az 1000 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken a lakossági migrációs irányok (elköltözők-beköltözők száma) hasonló. Hazánk keleti tájain leginkább a települési szociálpolitika és az olcsó ingatlan erősíti a beköltözési szándékot. A **szociális földprogramos településeken** prominens válaszdóink szerint inkább a nem roma társadalmi csoportok számítanak mobilabbnak.

A lakóhelyváltás társadalmi-gazdasági okai a válaszdók szerint a munkahelykeresésre (leginkább az Alföldön és Észak-Magyarországon), illetve a települési megtartóerő általános hiányára vezethetők vissza.

A társadalmi mobilitás kérdéseire hozzátartoznak a **közlekedési elérhetőség** vizsgálatok is. A földprogramos településeken egyedül a vonattal való megközelítés utal a földrajzi periféria létre. A települések 61 százaléka ugyanis ezzel a közlekedési eszközzel nem érhető el. Válaszdók az autóbuzsós elérhetőséget 100 fokozatú skálán⁷ 60 pontra, a gépkocsi elérhetőséget átlagosan 70 pontra értékelték. A vonatközlekedést átlagosan 49 pontra (legrosszabb Észak-Magyarországon⁸, a legjobb a Dunántúlon⁹) minősítették a megkérdezettek.

A települési környezet komplex jellemzésére fontos megemlítenünk egy új dimenziót is. A **szociális földprogramos települések kétharmada abban a földrajzi sávban található, ahol meghatározó az államhatár szerepe**¹⁰. Ezt a térséget (főként a keleti határon mentén) gyakran illették (Pl: Csatári B – Tóth J 1983, Süli-Zakar I 1993, Baranyi B 2001) halmozottan hátrányos helyzete miatt a „periféria perifériája” jelzős szerkezettel, amely úgy véljük a belső perifériához tartozó településekre is érvényes.

⁵ Megjegyezzük, hogy 1997-ben is zömmel önálló földprogramos pályázó településeket láttunk az Alföldön, Zalában viszont a közös pályázat inkább elterjedt volt az 1999-es kérdőívek szerint (Szoboszlai Zs. 2001). A közös pályázatokat főleg gépi szolgáltatásra és növénytermesztési együttműködésre nyújtották be.

⁶ Az 1000 főnél alacsonyabb népességű, szociális földprogramot működtető települések aránya meghaladja az földprogramos települések felét.

⁷ Milyenek ítéli meg a település megközelítését? 100=teljes mértékben jó, 0=nagyon rossz.

⁸ 100 fokozatú skála átlaga: 43 pont

⁹ 100 fokozatú skála átlaga: 58 pont

¹⁰ Vizsgálatunkban – korábbi empirikus adatfelvételhez (Pl. Baranyi B. 2001) hasonlóan – azokat a településeket soroltuk a határmentéhez tartozónak, ahol a közeli államhatárok hatással lehetnek a települések életére. Jelen kutatásban ez közel 20 km-es földrajzi sávot jelentett.

Út a munkához?

A program a rurális területeken élő helyi társadalmak megújulási képességét igyekszik katalizálni, vagyis összességében bővíti a vidéki Magyarország szociális és foglalkoztatottsági potenciálját. A foglalkozási ágazat vizsgálatakor azt a megállapítást tehetjük, hogy a közigazgatás alrendszere tekinthető a szociális földprogramos településeken élők elsődleges munkaadójának. A közigazgatási foglalkoztatásban a legerősebb tájegységnek a keleti terület, a leggyengébbnek a dunántúli régió számít.

Minden negyedik településen az ipar és minden tizediken a mezőgazdaság szférája jelenti a legnagyobb foglalkoztatót. Az ipari foglalkoztatás (vállalkozások) súlya leginkább a dunántúli településeken, a legkevésbé az Alföldön érzékelhető. A mezőgazdasági dominanciában már két térség (a Zala megyével kibővített Dél-Dunántúl és az Alföld két statisztikai-tervezési régiója) osztozik. /Megjegyzés: A földrajzi régiók megjelölése helyett célszerűbb lenne a statisztikai-tervezési régiókra utalni, hiszen ezek statisztikai adatai is rendelkezésünkre állnak! Ezeket persze lehet a földrajzi régiókon belül elhelyezni! /

A másod, illetve harmadlagos foglalkoztatási alternatívák között erősödő az ipari és a szolgáltatói irányt (kisebb részben mezőgazdasági profilt) és visszaszoruló közigazgatást tapasztaltunk.

A szociális földprogramos települések foglalkoztatási palettájának szélesedése, (további tudatos fejlesztés esetén) a települések gazdasági potenciáljának erősödését is eredményezheti.

Szolgáltatási hálózatok

A szociális földprogramos települések oktatási kínálatában leginkább az alsó tagozatos általános iskola szerepel. A mintánk közel felében van felső tagozatos általános iskola is. Alsó tagozatot a dunántúli, felső tagozatot az észak-magyarországi településeken találunk a legkevésbé.

A 8 osztályos általános iskola intézménye szinte mindegyik alföldi földprogramos településen megtalálható. A települési megtartóerő (egyfajta) szimbólumát, az önálló általános iskolát, a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú földprogramos települések közel felében regisztrálhattuk. Az oktatási rendszer magasabb szintjeinek intézményeit (szakközép- és szakmunkásképző iskola, gimnázium) meglehetősen ritkán találunk földprogramos településeken.

Ebből a szempontból jelentősebb lemaradásban a 400-nál alacsonyabb lélekszámú, főként dunántúli (kisebb részben észak-magyarországi) települések vannak. Számítástechnikai vagy informatikai oktatás, klub a földprogramos települések alig felében (vagyis nem minden általános iskolában) működik. Az ilyen típusú informatikai ismeretnyújtást Észak-Magyarországon, illetve az Alföld két régiójában regisztráltuk leginkább. Zeneiskolai oktatást nagyobb eséllyel találunk az 1000 főnél nagyobb településeken. Az informatikai oktatással ellentétben ez a lehetőség inkább az észak-magyarországi településeken jellemző.

Körzeti orvosi rendelő a földprogramos települések több mint kétharmadában (legkevésbé a Dunántúl 6 érintett megyéjében, leginkább Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön; illetve Békés megyében) van. Fogorvos már inkább csak az alföldi földprogramos településeken dolgozik. Összességében (hasonlóképpen a gyógyszertár megoszlásához) a minta harmadában van ilyen segítségnyújtás. A további speciálisabb egészségügyi ellátások közül gyermekorvos a földprogramos települések alig negyedében, egyéb szakrendelések (laboratórium) közel tizedében van jelen.

A **szociális ellátások** közül az időskorúak nappali ellátása található meg leginkább, jellemzően az alföldi földprogramos településeken. A szociális otthoni ellátási forma a mintába került települések alig tizedében látja el a rászorultakat.

A **tercier szektor** foglalkozási lehetőségei közül a földprogramos települések több, mint felében (főként az Alföld 4 földprogramos megyéjében) volt fodrász, s alig negyedében lehetett igénybe venni cipész szolgáltatásait. Bankfiókot a települések alig harmadában (leginkább az Alföldön) találtunk. Biztosítást helyben minden tizedik településen lehetett kötni, számviteli-pénzügyi szolgáltatásokra, adótanácsadásra a települések egy-negyedében volt lehetőség.

Posta minden alföldi földprogramos településen és az észak-magyarországi községek több, mint kétharmadában volt 2002-ben. A 400-nál alacsonyabb lélekszámú, főként dunántúli települések közel felében viszont nem volt állandó postahivatal a felmérés idején.

A **mezőgazdasági működéshez** szükséges háttér szolgáltatások (termények, élőállat értékesítése) a települések alig felében, Tüzép-telep negyedében (az alföldi két tervezési-statisztikai régióban viszont majdnem minden második földprogramos településen) színesítette a kínálatot. Gázcsere-telep viszont a települések szinte mindegyikében megtalálható volt. A földprogramos települések alig ötödében segítette az autós mobilizációt benzinkút.

Disco vagy egyéb zenés szórakozóhelyek programjaival a minta településeinek ötödében (az Alföldön viszont majdnem felében) tölthették el szabadidejüket a fiatalok. Nem kocsma jellegű presszó a 400 főnél nagyobb, alföldi régióba tartozó településeken volt inkább. Étterem, vendéglő is inkább az alföldi **földprogramos** településekre volt jellemző. A minta településeinek 80–80 százalékában volt művelődési ház és könyvtár. Jelenleg a települések alig tizedében működtek- valamilyen rendszerességgel játszó – filmszínházak.

Az **internet hozzáférés** emelésében kiemelt szerepe van közösségi hozzáférési pontoknak, így az államilag támogatott Teleház-hálózatnak. Annak ellenére, hogy a teleház-telepítések kedvezményezett településnagysága a 10 ezer főnél alacsonyabb lélekszám, ilyen profilú létesítmény a földprogramos települések alig egyötödében található. A „hagyományos”, kommunikációs csatornák közül a helyi lapok száma a teleházak elterjedésével egyezik, (földi sugárzású) helyi rádió vagy televízió a településeken alig található. Kábel tv-s hálózatot viszont a földprogramos települések majdnem fele jelzett. Olyan hálózatot, amelyen internetezni is lehet szélessávon, a kábel tv-s hálózattal rendelkező települések felében találunk.

Az önkormányzati honlapok a települések (virtuális) közéletéről számolnak be. Létrehozásuk fontos településmarketing funkciót is jelenthet, mert lokális szinten az önkor-

mányzati honlapok magas látogatottságú internet gócpontoknak nevezhetőek. A földprogramos települések többségében azonban – infrastruktúra és humán erőforrás hiányában – a hálózati megjelenés még komoly hátrányokat szenved. A válaszadó földprogramos települések alig egyharmadának volt honlapja (főként az Észak-Magyarországon, illetve Észak-Alföldön, valamint Békés megyében). Fokozottan érezhető a határmenten egyenlőtlen helyzete, mert az önkormányzati honlappal rendelkező települések kétharmada nem a határmentén található.

A hálózat hasznának felismeréséről, egyfajta prominens attitűdváltásról szól az az adat, amely szerint a honlappal rendelkező földprogramos települések alig egynegyede szerepelt valamilyen információt a világhálón a földprogramról.

Az Internet fejlesztéstámogató szerepét inkább a nem határ menti (főként az alföldi és észak-magyarországi 400 fő lélekszámnál alacsonyabb népességű) földprogramos települések válaszadói jelezték. A felvetések között magasan vezet a kommunikáció: az **„Internet a pályázatok és az információ áramlásában segíti a településeket”**.

A földprogramos működtetők között a kevés számú, vonzásközponti szereppel jellemezhető településeken inkább jelen vannak az info-kommunikációra érzékeny vállalkozások (példánságban ez az adótanácsadás, könyvelés, jogi-vállalkozási szaktanácsadás). Az ilyen települések többségében van (vagy a közeljövőben lesz) önkormányzati honlap és az ilyen (ön)besorolású települések válaszadói több mint fele előnyösnek tartja az internetet a térségi kapcsolatok alakításában.

Egy korábbi földprogramos elemzésből (Szarvák T. 2001) kiderült, hogy a már 5 éve földprogramos támogatást kapott településeken¹¹ önkormányzati honlap csak három településen volt, s ezeken a web oldalakon a földprogramról egyáltalán nem volt információ.

Ezzel szemben a 2002-ben végzett országos kutatásban már 105 település működtetett 5 éve földprogramot. 19 településnek (18%) volt honlapja, 24 település (23%) tervezte ezt az informatikai fejlesztést. Nyolc település honlapján volt információ a földprogramról.

A települési szolgáltatás elemzésünk alapján megfogalmazható az az állítás, hogy azokon a területeken, amelyeknek nincs meg az információs-kommunikációs technikai hátterük, kevésbé preferált az informatikai kultúrában rejlő érték, pedig egy-egy település (gazdasági-) szociális erőssége is lehet a szociális földprogram, amit többek között a helyi, térségi elektronikus (agrár) piacok és információs és e-gazdasági portálok kialakításában is kamatoztatni lehetne.

A szociális földprogram lokális gazdaságában ugyanis az a fontos, ami helyben megteremthető. A piacszervező szerepben a helyi közösség dominál. Így kedvező irány lehetne, ha az atomjaira hullott szövetkezetek helyébe új felvásárlási és/vagy beszerzési szervezetek jönnének létre (Balcsók I. 2001).

---

¹¹ elemszám: 35 település

Szociális földprogram integráló hatása

A minta kétharmada (főként a 400 főnél alacsonyabb népességű, dunántúli és az észak-magyarországi régióhoz tartozó települések) a szakminisztérium által szervezett térségi értekezleteken szerzett tudomást erről a helyi szociálpolitikát bővítő lehetőségről. Az országos média (hasonlóan a megyei tömegkommunikációs eszközökhöz) a 400 főnél alacsonyabb népességű, dunántúli és észak-magyarországi településeken segítette a földprogramos információk terjesztését. A személyes, kollegiális hálózatot 84 (főként a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú dél-dunántúli és zalai, illetve észak-magyarországi) településről jelezték információforrásként. A földprogramról szóló minisztériumi körlevelet pedig a 400 főnél nagyobb keleti régióban lévő településeken említették leginkább. Az egyéb kommunikációs források között a kistérség, az országgyűlési képviselők, az önálló pályázatfigyelés és a megyei közgyűlés említése szerepel.

A pályázatok kulcsemberei jól reprezentálják a földprogramos települések értelmiségi csoportjait. Elsődlegesen a polgármester és a hivatal közvetlen munkatársai voltak a kulcsszereplői a pályázatoknak, de szerepelnek klasszikus és napjainkra jellemző értelmiségi foglalkozásai is (Pl. tanító, állatorvos, szociális segítő, falugondnok, kistérségi menedzser). Mindezek mellett többször olvashatunk a helyi politikai prominensek pályázati feladatvállalásáról is¹².

A kulcsemberek többsége főiskolán szerezte diplomáját. A második leginkább elterjedt végzettség a földprogramos pályázatiírói között az érettségi, a harmadik az egyetemi diploma. Alacsonyabb végzettség a minta közel ötödében volt jellemző a pályázat elindító között.

A pályázat előkészítői között nagyobb eséllyel találtunk roma származásúakat az 1000 főnél nagyobb lélekszámú településeken, Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön, illetve Békés megyében Összességében **a szociális földprogramos települések egyötödében szerepelt** (főként kisebbségi önkormányzatnál tevékenykedő) **roma származású lakos a pályázat készítésekor.**

A szociális földprogram gazdasági beágyazottságát jól mutatja az, hogy a pályázatban és a szervezésben mindössze 15–15 helyi/kistérségi vállalkozó vett részt. Viszont a működtetésbe (főként az 1000 fő alatti településeken) már bevonták a gazdasági szféra szereplőit¹³.

A válaszadók ötöde úgy vélte, hogy azért nem vontak be vállalkozásokat, mert a szükséges profil (leginkább Észak-Magyarországon) hiányzott a településről. Mindezek mellett mérhető tasztító-tényező volt az alacsony haszon és a célcsoporttal szembeni bizalmatlanság is¹⁴. Fontos programfejlesztési irány lehet még az, hogy a működtetők közül kevesen (24 településen) választották azt, hogy nem kell piaci elem a programban. A korábbi működtetői felmérések adatai ugyanezt mutatják, ezért azt mondjuk, hogy a szociális földprogramos partnerség kialakításkor változatlan (a piaci elemet elutasító és a célcsoporttal

¹² A nyitott kérdésre adott válaszok: testületi tagok, szociális bizottság tagjai, önkormányzati képviselők.

¹³ Ezek a gazdálkodó szervezetek főként szaktanácsadást és terményfelvásárlást láttak el.

¹⁴ Összesen 40 településről jelezték vissza.

kapcsolatos bizalmatlansági) attitűdökről és települési gazdasági lehetőségekről beszélhetünk.

A válaszadók alapvetően azért pályáztak a földprogramra, mert a támogatás a produktív jelleg miatt morálisan elfogadhatóbb a helyi társadalom számára, mint a segélyezés (100 fokozatú skála átlaga 77 pont). Hasonlóan magasan támogatták (főleg a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken¹⁵) a túlélési helyzetből való kikerülés lehetőségét is (100 fokozatú skála átlaga 74 pont). A harmadik legfontosabb pályázati ok a kihasználatlan emberi, tárgyi és természeti erőforrások bekerülése az értékteremtő folyamatba (100 fokozatú skála átlaga 68 pont). Néhány tényező (csökken az elvándorlás¹⁶, javul a vagyonszükség¹⁷) érvényesülésében nem bíztak a válaszadók. Vannak azonban olyan kategóriák is, amelyek földprogramos hatását nem tudták eldönteni a válaszadók. Ilyen a szociális transzferekre fordítható összeg feltételezett csökkenése¹⁸, a helyi társadalmi integráció erősödése (100 fokozatú skála 50–50 pont). Az együtt munkálkodás társadalmi toleranciajavító hatását inkább az 1000 fő alatti népességű településeken és Észak-Magyarországon dolgozó megkérdezettjeink fogadják el (100 fokozatú skála átlaga 56 pont)¹⁹.

Az egyéb várankozások között a kiegészítő jövedelemszerzést, a munkaszeretetet, a munkához való javuló hozzáállást, a szabadidő lekötését, a résztvevő családok önállósodását, a munkanélküliek integrációját, valamint a könnyebbé váló megélhetést („amit a házasságok és a születések számának emelkedése jelez”) találhatjuk.

Összességében a tartós munkanélküliek, az alacsony jövedelműek és a romák lehetnek azok a preferált társadalmi csoportok, amelyek körében a földprogram pozitív hatása leginkább érvényesülhet²⁰. Az esélyegyenlőség politikák szélesítése szempontjából figyelemreméltó, hogy a nyugdíjasok (idősek) és a megváltozott munkaképességű munkavállalók számára a szociális földprogram kevés segítséget jelenthet a különböző aspirációs törekvéseik végrehajtásában.

A működtetés fontosabb jellemzői

A földprogramos termelésben az 1000 főnél alacsonyabb népességszámú településeken (túlnyomórészt Észak-Magyarországon) önellátó konyhakerti termelés, a 400 főnél nagyobb településeken (főként az Alföldön) inkább szántóföldi termelés folyt. A harmadik legelterjedtebb programprofil a haszonállat-tartás volt, amely a földprogramos települések

¹⁵ 100 fokozatú skála átlaga 79 pont

¹⁶ 100 fokozatú skála átlaga 40 pont

¹⁷ 100 fokozatú skála átlaga 44 pont (Észak-Magyarországon 56 pont, Dunántúlon 29 pont)

¹⁸ Napjaink társadalompolitikai vitáihoz egy érdekes adat az, hogy a szociális földprogram nem hatott költségcsökkentő erővel a települési önkormányzatok működésére. Adataink szerint az egyszeri készpénzes szociális transzfer és a természetbeni támogatás arányaiban (átlag) nem változott a településeken a legutóbbi földprogramot megelőző évhez képest.

¹⁹ A minta átlaga 53 pont

²⁰ Ezt az eredményt olvashatjuk korábbi működtetői elemzéseinkben is.

közel felében volt jelen. A kertészeti jellegű programok elterjedtsége viszont igen alacsony. Kevés az olyan települési program, amely termelési integrációban működött²¹. Egy korábbi felmérésünkben a tartósan működő szociális földprogramos településeken is az volt megfigyelhető, hogy a program által biztosított juttatások, szolgáltatások jellemzően közvetlenül termelést szolgáló juttatások, szolgáltatások voltak (Szoboszlai Zs. 2000).

A gazdálkodási forma, termék választását főként a tárgyi adottságok indokolták. A tervezés során a települési tradíció általában fontos, de a dunántúli földprogramos településeken kevésbé játszott szerepet. Hasonló értékkel bír a pályázatképesség és a célcsoport felkészültségének dimenziója is. Az értékesítési lehetőségek, összefüggésben a programban lévő piaci elemek súlyával, nem jelentettek fontos szerepet a termékválasztásban. Tájegységenként azonban jelentős eltéréseket tapasztaltunk ebben a kérdésben. A Dunántúlon ez a tényező a harmadik legfontosabb és az Alföldön is magasabbra értékelték ezt a választípust. A legalacsonyabb piaci orientáció értékét az észak-magyarországi települések körében jegyeztük fel.

A szociális földprogrammal kapcsolatos feladatok ellátása (leginkább Észak-Magyarországon és az Alföld 4 megyéjében) az önkormányzathoz kapcsolódott a programot kezdő évben. A minta közel kétharmadában elkülönített gazdálkodással, 20–20 településen önálló bizottság, illetve önkormányzati intézmény segítségével történt a feladatellátás.

A dunántúli megyékben leginkább közhasznú társaság foglalkozott a programmal. A szociális földprogramot irányító szervezetnek a települések majdnem felében nincs másodtevékenysége²². Főleg az észak-magyarországi településeken figyelhető az meg, hogy nagyobb mértékben emelkedett a közalapítványi működtetési forma aránya. A változások érintették a kisebbségi önkormányzatot is. Szerepük főként az Alföldön nőtt meg. Negyvennégy, már non-profit szervezet működteti a földprogramot, 19-ben (főként a nagyobb népességszámúak körében) tervezik ilyen működtető bejegyzését.

Az 1000 főnél nagyobb népességű településeken 1998–2002 között átlagosan 50 család vehetett részt a földprogramban. A 400–1000 fős településeken már nagyobb az adatok szórása (32–51 család). A 400 főnél kisebb lélekszámú településeken növekvő kedvezményezett létszámot láthattunk. Az Alföldön átlagosan 60, Dunántúlon 20, Észak-Magyarországon 50 család vett részt a földprogramban. A roma családok közül 1998-tól évente átlagosan 20 családot támogatott a földprogram Észak-Magyarországon és az alföldi megyékben. A Dunántúlon ez a szám 10 alatt maradt. A produktív szociálpolitika univerzalitásra törekvése főként a 400 főnél kisebb lélekszámú településeken a roma családok földprogramos bevonása terén figyelhető meg. Az elmúlt termelési években ezeken a településeken élő roma családok átlagosan fele vehetett részt a földprogramban.

A kedvezményre jogosultság feltételei között leginkább az egy főre eső jövedelmet találjuk. A második kiemelt tényező a családnagyság, a harmadik a jövedelempótló támogatásban részesültség.

²¹ A válaszadók ilyennek nevezték a vetőmag és napraforgó-termesztést, a kecsketej felvásárlást és feldolgozást konkrétan és általában a szolgáltató-felvásárló kombinációkkal működő projekteket.

²² A települések másik fele említett más alaptervékenységet (Pl. térségfejlesztés, falugondnoki ellátás, államigazgatás, településüzemeltetés, mezőgazdasági szolgáltatás, kisebbségi önkormányzat)

Az egyéb válaszok között leginkább a szociális, egészségügyi rászorultságot hangsúlyozták a válaszadók, mindezek mellett előfordult a minimál nyugdíj, a termelőeszköz ellátottság, a települési állandó lakcím, 1 hektárnál kisebb saját földterület, rendszeres szociális segély jogosultság, roma háztartás, a programba bevont földterület rendszeres művelése, a nagycsaládos lét említése is.

Mivel a földterület is megjelent szelekciós tényezőként, érdemes idéznünk a kedvezményezetti felmérés anyagából: A résztvevők több mint harmada rendelkezik saját vagy családi földtulajdonnal.

Ötödüknek alig hektárnyi földterület, tizedüknek egy-két hektárnyi, huszaduknak három-öt hektárnyi, egy-két százalékuknak pedig hat-tíz, tizenegy-húsz, sőt huszonegy-ötven hektárnyi (!) erdő és/vagy mezőgazdasági (erdő, rét, termőföld) terület van a birtokában (Szoboszlai Zs. 2003).

A szociális transzferekre szánt költségek csökkentésének ellentmondó másik adatunk az, hogy **a földprogramban résztvevők kétharmada más szociális ellátásban is részesül.** A legtöbben az Alföldön, a legkevésbé a 400 főnél alacsonyabb népességű településen kapnak pénzbeli szociális támogatást is²³. Korábbi felméréseink is azt mutatták, hogy a szociális földprogram települési szociálpolitikai integrációja egyenlőre párhuzamosan érvényesül: a résztvevők számára (többszörösen hátrányos helyzetük miatt) más pénzbeli ellátást is folyósítania kell az önkormányzatnak.

A földprogramos résztvevők számára egy mobilitási út lehet az **őstermelői igazolvány** kiváltása. A felmérés idején a kedvezményezettek harmadának volt ilyen igazolványa. Főként az alföldi résztvevők (42%), legkevésbé a kistelepülésen élő, Észak-Magyarországon lakó rászorulóknak (21%) rendelkeztek ilyennel. Leginkább az alacsonyabb jövedelműek, a nyugdíjasok és a tartós munkanélküliek.

A kedvezményezettek agrárvállalkozóvá válásának megítélése meglehetősen egyértelmű a működtetők körében; csak 15 települési válaszadó tartja ezt reális mobilitási útnak. Az elutasítás indoklása között alapvetően a „szemlélet és a mentalitás” jelent egy önálló típust, illetve a válaszok másik csoportját írja le a „program alacsony tartalékai” kategória.

A földprogramra vonatkozó önkormányzati szabályozás a települések kétharmadában²⁴ létezett. A program nyilvántartásai főként a kedvezményezett családokra, a támogatási értékekre terjedtek ki. A települések alig felében volt nyilvántartás a visszatérülésekről és a szankciókról, amelyek a földprogramból való kizárás volt a legjellemzőbb. Elterjedt eszköz még a figyelmeztetés, a művelési költségek visszafizettetése, a föld parlagon hagyása esetén, más önkormányzati transzferből való kizárás, illetve csoportdöntésről is olvashattunk „ebben a csoport dönt – kizárja vagy sem a vétkest”.

A legtöbb szankció a roma társadalmi csoportoknál volt érzékelhető. Általában a ezeknek a fegyelmezési eszközöknek kevés hatása van (a minta alig fele említett pozitív hatást). A szankciók legfontosabb hatásai között a fegyelmezés „tartanak a kizárástól” és a pozitív, a közösség előtti szocializáció, valamint a támogatás megbecsülése szerepel.

²³ Leginkább a szociális földprogram vezető célcsoportjai (tartós munkanélküliek, romák, alacsony jövedelműek) részesülnek ebben.

²⁴ Legkevésbé az Alföldön.

Merre tovább szociális földprogram?

A földprogramok kétharmada stabilan működött a vizsgálatot megelőző években. Gondokat főként a dunántúli válaszadók jeleztek. A tervezhető működés okaként főként a folyamatos támogatást és a takarékos, valamint piacorientált gazdálkodást említették.

A földprogram működtetők szerint leginkább a szakembergárda és a termőföld adott a biztonságos működéshez. Főként a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településekről jelezték azt, hogy csak részben áll rendelkezésre szakembergárda, ami jól mutatja az aprófalvak humán hátterének gyengeségeit. A termőföld elégséges mennyiségét legkevésbé a Dunántúlon jelezték, de Észak-Magyarországon is csak részben volt elég a stabil működéshez a rendelkezésre álló termőföld.

Erőgépekkel, munkagépekkel és teherszállító járművekkel átlagosan a minta harmada rendelkezett megfelelően (legkevésbé a Dunántúlon, leginkább Észak-Magyarországon). A kapcsolatrendszert a minta felében, az értékesítési piacot negyedében minősítették megfelelőnek. Ebben a két, a földprogramos hálózatot leginkább jellemző kategóriában a Dunántúl és Észak-Magyarország jelzett inkább alacsonyabb értékeket.

A stabil működést jól jelzi az, hogy a földprogram termelési évei során csak a minta tizedében volt már gond üzemanyag és a kiosztható föld hiányából, valamint a gépi karbantartás és szolgáltatás elmaradásából, a kiosztható föld hiányából. Az értékesítési piac szűkösségéből adódó gondok a földprogramok közel ötödénél, a kedvezményezetttek körében a humán erőforrás eltérő munka szocializációjában keresendő problémák a programok negyedénél jelentkezett. Ez utóbbi főként a Dunántúlra és Észak-Magyarországra volt jellemző. Az egyéb válaszok a mezőgazdaság klasszikus gondjait (aszály, árvíz, belvíz, fagykár), illetve programfinanszírozás kérdéskörét (kevés az erőforrás a program indításakor) jelölték meg problémaként.

Az eddigi termelési évek során a működtetők közel fele elégedett a szaktanácsadásra és a képzésekre, valamint a menedzsmentre és az ismeretterjesztésre fordított összegekkel.

A földprogramos „tudás”, a szociális felzárkóztatás komplexitására utal az, hogy a tartósan (legalább 4 éve) működő földprogramos települések az 2000-es felmérés adatai szerint összességében nem tartják elegendőnek a képzésre, ismeretterjesztésre, menedzsmentre, valamint a szaktanácsadásra fordított összegeket sem (Szoboszlai Zs. 2000). Leginkább az alföldi földprogramos települések vélték úgy, hogy ezekre az irányokra kevesebbet költöttek.

162 földprogramos településen (leginkább az Alföldön) volt az önkormányzatnak saját tulajdonú földterülete, amely átlagosan 19 aranykorona értékű és 41 hektár nagyságú. Az alföldi aranykorona értékek (36) messze a legjobbak a földprogramos területek között. Az átlagok alapján megfogalmazható az (a korábbi felmérések adatain is alapuló) állítás, amely szerint a települések környezetében lévő földterületek aranykorona értéke magasabb, mint amit a földprogram számára elkülönítenek. Évek óta közel kétszer akkora földterületet bérelnek az önkormányzatok a szociális földprogramos települések számára, mint amennyit saját maguk a program rendelkezésére bocsátanak (6 hektár)²⁵.

²⁵ A bérelt terület aranykorona értéke azonban gyengébb.

Leginkább a program szervezői és a polgármester (a két pozíció sokszor megegyezik!), valamint a szűk család befolyásolta a programra jelentkezők döntését. Ebben a döntési láncban regionális szinten nem volt lényeges eltérés, településnagyság alapján viszont markáns eltérések fedezhetők fel. Az egyik legfontosabb az, hogy a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településeken a **szűk család** befolyásolása az átlagnál²⁶ sokkal magasabb (100 fokozatú skála átlaga 70 pont) és a **tágabb család** hatása is közel 14 ponttal erősebb, mint a nagyobb lélekszámú településeken. Az 1000 főnél nagyobb népességű településeken a döntések családi befolyása kevésbé érvényesül. Más, potenciális települési prominensek (Pl. gazdajegyző, egyházi emberek, kisebbségi önkormányzati képviselő) véleménye (tevékenysége) nem volt jelentős abban, hogy a rászorulóak bekapcsolódjanak a programba.

A programról a működtetők leginkább személyes információt adtak a (leendő) kedvezményezetteknek, illetve polgármesteri fórumot rendeztek. A minta közel felére (főleg a Dunántúlra) volt a jellemző kommunikáció út még a szórólap, plakát alkalmazása, de a helyi médiát is jobban bevonták a tájékoztatási folyamatba.

A lakossági felmérésből is visszatükröződött az, hogy a kisebbségi önkormányzati fórumok említése főként a tradicionálisan sűrűbben lakott földprogramos területeket érintette.

A program települési fogadtatása támogató lokális környezetet feltételez, mert a prominencia (és a kedvezményezettek) szerint az volt az általános, hogy a település lakosai örültek annak, hogy javul a helyzet. A válaszadók szerint nagyon kevés helyen (a lakossági felmérés adatai szerint főként a romák körében) volt jellemző a bekerültekkel szembeni irigykedés.

A földprogramos települések harmadában (főként a Dunántúlon) évente átlagosan 20–50 ezer forint jövedelme volt egy-egy családnak a földprogramból. Észak-Magyarországon a 20 ezer forint alatti jövedelmek²⁷ mellett jelen volt a nézet is, amely szerint a földprogramban résztvevőknek „nincs pénzben kifejezhető” jövedelmük. Ez a teljes földprogramos települések ötödére volt jellemző.

A lakossági felmérésből az derült ki, hogy a résztvevők közel negyedét sorolhattuk be az egészen alacsony éves jövedelmű (10–30 ezer forint között), a szerény éves jövedelmű (30–70 ezer forint között) és a jobb jövedelmű (70 ezer forint felett) csoportba (Szoboszlai Zs. 2003).

A résztvevő családok a működtetők és a kedvezményezettek szerint is zömmel ezt a bevételt az alapvető, megélhetéshez szükséges kiadásokra fordítják (100 fokozatú skála átlaga 81 pont). Más fogyasztási preferenciákra (pl. változatosabb élelmiszerek, tartós fogyasztási cikkek vásárlása, utazás, építkezés) nem jutott pénz.

A programmal kapcsolatos problémák sorában a forráshiány; az alacsony támogatás; a nem elég a tőke a következő gazdasági év beindításához; a mezőgazdasági nem teszi lehetővé azt, hogy erre tervezhető, szociális felzárkóztató programot indítsunk; kedvezőtlen időjárási viszonyok; a pályázat kiírása nem igazodik a mezőgazdasági évhez; kevés a mezőgazdasági gép) és a résztvevőkkel kapcsolatos kategóriák (nem végezték el időben

²⁶ A minta átlaga 100 fokozatú skálán 64 pont.

²⁷ A mintában ez az arány 20%.

a munkát; kezdetben hatástalanok voltak a szankciók; nem volt gyakorlatuk a mezőgazdasági munkához; a gazdaszemlélet hiánya) szerepeltek.

A program sikere leginkább a résztvevők hozzáállásától, megbízhatóságától és a stabilitás működéséhez szükséges feltételektől függ. Amíg Észak-Magyarországon fontosabbnak tűnik az első említett dimenzió, Dunántúl 4 megyéjében (ahol a földprogramból magasabb jövedelem szerezhető a prominencia véleménye szerint) a források, eszközök létét tartják fontosabbnak. Az Alföld két régiójában mindkét tényező hasonló értéket kapott.

A dunántúli megyékben az átlagnál magasabbra értékelték a menedzsment szakszerűségének szerepét is a sikerességben (100 fokozatú skála átlaga 79 pont). Mindezek mellett fontos a megfelelő termékválasztás.

A folyamatos termékértékesítés sikerességben betöltött szerepe viszont eltérő. Az átlagosan 52 pontra értékelt faktort fontosabbnak látják az Alföld 4 megyéjében, mint Észak-Magyarországon. Emellett egyfajta civil fejlesztési irányként fontosnak tartják a működtetők a helyi közösségért tenni akarók bevonását is. Ebben az alföldi földprogramos települések erősebb sikeresség tényezőt láttak, mint az észak-magyarországi települések válaszadói. A sikeresség tényezők között válaszadóink a vállalkozók bevonását és a kamatmentes működtetői hitel elindítását nem tartják fontosnak.

A válaszadók magas sikeresség mércét állítottak fel, mert szerintük a szociális földprogramos települések ötöde (Szakoly, Vaja, Gacsály, Ságújfalú, Magyargéc, Szuhaj, Hídvégardó, Zádorfalva, Hídvégardó, Rozsály, Karancslapujtó) tartozott ebbe a kategóriába. A minta többsége (139 település) fogadna tapasztalatcserére (a program szervezése, működtetése, a szociális felvilágosító munka, a gépi szolgáltatás bemutatásra) más földprogramot szervező, irányító szakembereket. Vállalkozóbbnak a dunántúli és az észak-magyarországi települések tűnnek. Más településre tapasztalatcserére 150 településről (főként Észak-Magyarországról, illetve a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településekről) utaznának érdeklődők²⁸.

Ha most lehetne pályázni, a földprogram szervezésébe a túlnyomó többség (168 település) belekezdené. Azt is elfogadta a kitöltő prominencia, hogy **a program stabil része lehet a szociális ellátásnak**. Alapvetően azért kezdenének bele újra, mert „segít a rászorulókon”²⁹, illetve a program a szociális ellátórendszer szerves része lett.

Az általunk felsorolt 5 programfejlesztési irány mindegyike támogatott volt a települések körében. Leginkább (főként az észak-magyarországi területeken) gondolják úgy a válaszadók, hogy erősíteni kellene az önellátó jelleget a szociális földprogramban. Az ezzel ellentétes fejlesztési irányt (a piaci orientációt) a minta alig fele (főként a dunántúli alminta) támogatja.

A géppark növelését a megkérdezettek kétharmada (leginkább Észak-Magyarországon) tartotta fontosnak. Magas az oktatási, képzési funkció erősítésének igénye is³⁰.

²⁸ A jó gyakorlatok bemutatását leginkább a lebonyolítás, szervezés, a program bővítése, a termékértékesítés, a piaci termelés beindítása, a gazdaságosság i szempontok figyelembevétele, a kertészeti integráció,

²⁹ Főként a 400 főnél alacsonyabb lélekszámú településen és Észak-Magyarországon mondták ezt.

³⁰ 141 település a teljes mintában.

A szociális segítő funkció fontosságát 130, főként az 1000 főnél alacsonyabb népességű, dunántúli településen hangsúlyozták.

Középtávon a programban földterület, termékskála és géppark (és az ezzel együttjáró kedvezményezett létszám-bővítést) látnak leginkább fontosnak a válaszadók. A piaci szegmens a válaszadók egyötödénél, a képzési szint erősítése egytizedénél volt kiemelt fejlesztési tényező. Igen fontos, hogy a program **tervezhető** legyen. A működtetők többségének véleménye szerint a jövőben szerencsésebb lenne a földprogram nagyságával, a résztvevők számával arányos, normatív földprogramos támogatás, mint a jelenlegi pályázati rendszer folytatása (Szoboszlai Zs. 2001).

A fejlesztési irányok, a program fenntartásának egyöntetű támogatása visszaköszön a résztvevői jövőképekben: minden ötödik-hatodik család bízik abban, hogy „ismét meg tudnak majd kapaszkodni”, hatodik „nem aggódik állandóan a megélhetés miatt”. Minden hetedik családnak „ismét vannak tervei”, de a korábban kelés, a nagyobb rész vállalása a házi munkában, vagy a „kevesebb alkalmi munka vállalása” is a program pozitív hatásai közé tartoznak (Szoboszlai Zs. 2003)

A cigány népesség földprogramos helyzetét a működtetők fontosnak tartják, bár egy-egyedük megállapította, hogy alacsony a munkakultúrájuk és arányukat nem bővítjük, bővíthetjük³¹. A válaszok között azonban a roma társadalmi fejlesztési kategóriákat is láthatunk. Főleg az észak-magyarországi apró (400 főnél alacsonyabb népességű) falvakban mondták azt, hogy komoly megélhetési eszköz számukra a földprogram. A társadalmi konfliktusok csökkentése tényezője a roma felzárkóztatás terén földprogramok egyötödénél (főként Észak-Magyarországon és az 1000 főnél magasabb lélekszámú településeken) volt fontos.

A lakossági felmérés szerint a programban résztvevő cigány kedvezményezettek körében is meggyökeresedni látszanak az aktív életmód elemei: jellemzően korábban kelnek föl, többen és többit vesznek részt a házimunkában, vagy járnak társaságba. Több időt fordítanak a ház körüli teendőkre, inkább olvasnak szakmai könyveket, gyakrabban járnak bevásárolni, ott sűrűbben vásárolnak tartós fogyasztási cikkeket, egyúttal kevesebb alkalmi munkát vállalnak, nem aggódnak állandóan a megélhetés miatt. Inkább vannak ismét terveik és jobban bíznak abban is, hogy „ismét meg tudnak kapaszkodni” (Szoboszlai Zs. 2003).

Míndezek alapján azt mondhatjuk, hogy ez a program a leszakadó társadalmi csoportok (de különösen a romák) körében segíti a rendszerváltáskor kényszerűen félbemaradt mobilizációs trendnek, a proletarizációs útnak az újraindítását, újrafelfedezését. 1997-es felmérésünkben ezt a működtetők úgy fogalmazták meg, hogy **a rendszeres munka szocializációs szerepe nélkülözhetetlen a munkánélküli rehabilitációban és a szociális problémák kezelésében** (Szoboszlai Zs. 2001).

---

³¹ Ez a megállapítás különösen annak fényében érdekes, hogy a roma kedvezményezettek nem roma társaiknál jellemzően rövidebb ideje dolgoznak a programban (Szoboszlai 2003).

Összegző gondolatok

A produktív szociálpolitika alakításában fontos szerepet játszik a helyi társadalom és (kis) közösség. A szociális földprogram megfogalmazza célként a közösségfejlesztést, az autonóm csoportok fejlődését.

Jelenleg a földprogramhoz kapcsolódó működtetői attitűdökben erős a szociális, segítő, az önfenntartást fontosnak tartó elem. A földprogram piaci erősítését mindezek mellett akadályozza a települési gazdasági környezet, az önkormányzatok forráshiánya (a földprogramos települések zöme a belső perifériához tartozik) és a mezőgazdaság (klasszikus és a jelenkori fejlődési trendekből adódó) tervezhetetlensége. Ilyen makro környezet mellett érthető módon kap helyet a fejlesztési elképzelésekben a normativitás szerepe.

A produktív szociálpolitika meggyökeresedése számos előnyt jelent a település társadalmában. Csökken a társadalmi kirekesztettség és a helyi társadalmi konfliktusok kialakulásának esélye, erősödik a munkához kötődő habitusok személyiségben rejlő rendszere (ami javítja az esélyt a tartós munkaerőpiaci integrációra).

A szociális földprogram azzal, hogy újabb, eddig kihasználatlan emberi és tárgyi források kerülnek bele az értékteremtő folyamatba a helyi társadalom számára újabb, rurális fejlődési irányt erősít meg. Mindez elégséges ahhoz, hogy a megfelelő települési-társadalmi háttérrel az érintettek megkapaszkodjanak a társadalmi ranglétrán. A társadalmi helyváltoztatáshoz vélekedésünk szerint az kell, hogy a program a foglalkoztatás szocializációs és értékteremtő hatása mellett az egyén kulturális tőkájének emelésére is hangsúlyt helyezzen.

Működtetői szempontból lényeges elem az, hogy erősítsük a földprogramhoz kapcsolódó hozzáadott értéket (a termelési integráción alapuló programokra gondolunk), ami véleményünk szerint hozzájárulhat ahhoz, hogy meggyökeresedjenek a hálózatos együttműködések egyrészt a földprogramos települések között, másrészt a földprogramos kistérségekben erősödhet a földprogram jelentősége a kistérségi szociális programokban.

A közigazgatási reform megvalósításával (hosszabb távon) azt is elképzelhetőnek a tartjuk, hogy a szociális földprogramok koordinációját kistérségi szintről valósítsák meg.

Irodalom

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest 1997

Balcsók István: Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határmenten munkaerőpiacán. 170–216.o. In: Baranyi Béla (szerk.): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA RKK, Pécs. 2001

Baranyi Béla: A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein. 55–87.o. In.: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA RKK. Pécs, 2001. Szerk: Dr. Baranyai Béla

Csatári Bálint – Tóth József: Az Alföld határ menti területeinek vizsgálata. Területi Kutatások. VI. Budapest. 78–92.o. 1983.

Nagyné Varga Ilona – Péter Judit – Serafin József – Szarvák Tibor – Szoboszlai Zsolt (1999): A tartósan működő szociális földprogramok hatékonysága. Esély Közalapítvány – MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Osztály

- Serafin József** (1997): Szociális földprogram kialakítása, működtetése a településeken. Bp. 1997. Kézirat
- Süli-Zakar István:** Kelet-Magyarország: permanens válságterület. – Juss, 1992/4. 40–48.o.
- Szarvák Tibor** Résztársadalmak felzárkózási esélyei. – Szociális földprogramok Magyarországon. Szerk.: Szoboszlai Zs. Szolnok, Esély Szociális Közalapítvány Regionális Szellemi Forrásközpont. 2001. pp. 93–106.
- Szoboszlai Zsolt** (1999): A szociális földprogram hatékonysága. In.: Esély 1991/1. 26-44. pp.
- Szoboszlai Zsolt** (2001): A cigány népesség a szociális földprogramban 86-92.pp. In.: Szociális földprogramok Magyarországon Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei 1992–2000, Szolnok, „Esély” Szociális Közalapítvány, Szerk.: Szoboszlai Zsolt
- Szoboszlai Zsolt** (szerk.) (2001): Szociális földprogramok Magyarországon Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei 1992–2000, Szolnok, „Esély” Szociális Közalapítvány,
- Szoboszlai Zsolt:** A szociális földprogram roma kedvezményezettjeinek társadalmi jellemzői. In: Cigányok a szociális földprogramban. Szerk.: Szoboszlai Zs. Budapest: Gondolat, 2003. 31–78. p. (Szolnoki Szociális Műhely).
- Zapf, Wolfgang:** Modernizáció és modernizációelméletek. 71-92.o. In: Modernizáció, jólét, átmenet, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég 2002
- Zapf, Wolfgang:** A társadalmi innovációkról. 31–55.o. In: Modernizáció, jólét, átmenet, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég 2002